

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.112>

ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІДДАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ЗЛОЧИННИХ НАКАЗІВ І РОЗПОРЯДЖЕНЬ

Ланкевич А.З.,

*голова Львівського окружного адміністративного суду,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ланкевич А.З. Деякі історико-правові аспекти притягнення до юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів і розпоряджень.

У статті здійснюється загальна характеристика еволюційного етапу розвитку юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень та наказів впливаючого з правових та історичних джерел Стародавнього світу, Античних часів та Біблії як основи розвитку сучасного конституційного права. Особливо аналізується біблійне розуміння юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, її зміст, характер та види; розкривається причинно-наслідковий зв'язок між діями представників влади та простих людей та настанням для них відповідальності за порушення Божих заповідей.

З аналізу історичних та правових джерел вбачається, що юридична відповідальність за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів пройшла певні етапи становлення, які на пряму пов'язані із процесами виникнення та розвитку в залежності від історичного типу держави та її правового інструментарію.

Відзначається, що першими державами, які на законодавчому рівні встановили юридичну відповідальність, тобто покарання, в тому числі і за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, були держави Стародавнього сходу, зокрема, Стародавньому Єгипті, Стародавньому Вавилону та Стародавній Індії, де на законодавчому рівні була запроваджена юридична відповідальність не тільки простих людей, але й представників влади за злочинні дії проти держави, що посягали на встановлений державний лад. Здебільшого покаранням за такі дії була смертна кара. Але з аналізу окремих історичних правових джерел також впливає, що на законодавчому рівні визначалась окремі суб'єкти, представники влади, які мали певний імунітет та не могли нести юридичної відповідальності за свої дії, в

тому числі які виражались у відданні злочинних наказів чи розпоряджень. Оскільки відносно таких осіб уможлиблювалось застосуванню окремого виду відповідальності соціального, а не правового характеру, хоча яка і носила примусовий характер.

Вказується на те, що в історичних джерелах Античного світу розуміння юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, здійснювалось крізь призму морально-етичних норм які діяли на той час у суспільстві. Такі критерії слугували не тільки опорою закону та справедливості, але й були основоположними для виокремлення розпоряджень та наказів, що мали злочинний характер та притягнення їх авторів до юридичної відповідальності. При цьому саме розвиток ідеї законності у творіннях мислителів античної доби став тією основою на якій базувалась юридична відповідальність. Оскільки принцип законності трактувався мислителями як принцип рівності перед законом і невідворотності відповідальності, в тому числі і представників влади, які маючи владні повноваження інколи могли використовувати їх у супереч закону, шляхом видачі злочинних наказів та розпоряджень.

Стверджується, що ідея юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів бере свій початок ще з біблійних часів, де вона невід'ємно пов'язана із доктриною виникнення та поділу влади. Тому з огляду на значний вплив християнства на формування західної правової традиції, зокрема текстів Біблії, яка по суті стала тим цивілізаційним фундаментом на якому базувались та і надалі базуються правові норми, що покликані врегульовувати суспільні відносини між людьми та владними інституціями, в тому числі розкривається сфера яка відведена людині для її володарювання та межі де закінчуються таке панування. І у разі якщо не тільки представники влади, але й будь хто порушує установлені заповіді Творцем, в тому числі не

тільки шляхом видання, але й виконанням наказів чи розпоряджень, то такі дії підлягають засудженню, а сама особа покаранню.

Ключові слова: влада, Біблія, права і свободи, юридична відповідальність за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, принцип законності.

Lankevich A.Z. Some historical and legal aspects of bringing to legal responsibility for giving and executing criminal orders and orders.

The article provides a general description of the evolutionary stage of the development of legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders arising from the legal and historical sources of the Ancient World, Ancient Times and the Bible as the basis for the development of modern constitutional law. The biblical understanding of legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders, its content, nature and types is analyzed separately; the cause-and-effect relationship between the actions of government representatives and ordinary people and the onset of responsibility for violating God's commandments is revealed.

From the analysis of historical and legal sources, it can be seen that the legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders went through certain stages of formation, which are directly related to the processes of emergence and development depending on the historical type of the state and its legal instruments.

It is noted that the first states that at the legislative level established legal responsibility, that is, punishment, including for giving and executing criminal orders and orders, were the states of the Ancient East, in particular, Ancient Egypt, Ancient Babylon, and Ancient India, where at the legislative level legal responsibility was introduced not only for ordinary people, but also for representatives of the authorities for criminal actions against the state that encroached on the established state order. In most cases, the punishment for such acts was the death penalty. But from the analysis of separate historical legal sources, it also follows that at the legislative level, certain subjects, representatives of the authorities, who had certain immunity and could not bear legal responsibility for their actions, including those expressed in giving criminal orders or orders, were defined at the legislative level. Since it was possible to apply a separate type of responsibility of a social and not a legal nature in relation to such persons, although it was of a coercive nature.

It is pointed out that in the historical sources of the Ancient World, the understanding of legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders was carried out through the prism of moral and ethical norms that were in

force at that time in society. Such criteria served not only as a pillar of law and justice, but were also fundamental for distinguishing orders and orders that had a criminal nature and bringing their authors to legal responsibility. At the same time, it was the development of the idea of legality in the works of thinkers of the ancient era that became the basis on which legal responsibility was based. Because the principle of legality was interpreted by thinkers as the principle of equality before the law and the inevitability of responsibility, including representatives of the authorities, who, having powerful powers, could sometimes use them in violation of the law, by issuing criminal orders and orders.

It is argued that the idea of legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders dates back to biblical times, where it is inextricably linked to the doctrine of the origin and separation of powers. Therefore, in view of the significant influence of Christianity on the formation of the Western legal tradition, in particular the texts of the Bible, which in fact became the civilizational foundation on which the legal norms designed to regulate social relations between people and government institutions were based and will continue to be based, including the scope revealed which is assigned to man for his dominion and the limits where such dominion ends. And in the event that not only representatives of the authorities, but also anyone violates the commandments established by the Creator, including not only by issuing, but also by executing orders or orders, then such actions are subject to condemnation, and the person himself is subject to punishment.

Key words: power, the Bible, rights and freedoms, legal responsibility for issuing and executing criminal orders and orders, the principle of legality.

Постановка проблеми. Інститут юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів і розпоряджень є необхідною складовою правового інструментарію для забезпечення правового порядку та нормального функціонування держави. Тому дослідження історичних та правових джерел встановлення та розвитку цього інституту має важливе значення для розуміння його ролі та важності для суспільства в сучасних умовах, де відбулась значна гуманізація цього інституту на відміну від перших часів його запровадження, з подальшим чітким виокремлення окремих видів відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів і розпоряджень.

Саме тому **метою статті** є дослідження питання щодо специфіки ролі та місця інституту юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів і розпоряджень

в історичному механізмі захисту прав людини. Основними **завданнями** автор ставить перед собою: розкрити деякі етапи виникнення та розвитку цього інституту з огляду на історичні та правові джерела щодо підкреслення його значущості, не втрату актуальності та подальшого вдосконалення задля утвердження, забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина з боку держави.

Виклад основного матеріалу.

Для становлення феномену юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів є не можливим без існування держави та державної влади взагалі. Тому на наш погляд діалектико-матеріалістичний підхід в пізнанні історичних процесів виникнення та встановлення юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних розпоряджень і наказів через методологічний напрям залишається найбільш виваженим, обґрунтованим і тому найбільш ефективним в ході наукового дослідження цього явища в їх історичному розвитку.

Держава як універсальна і найпотужніша владна організація несе відповідальність за все, що відбувається на її території, насамперед за дії уповноважених нею публічних структур та їх посадових осіб щодо людини, її прав і свобод. Така відповідальність з боку представників влади у матеріальному та процесуальному виразах відноситься до соціально-історичних явищ. По суті, ми стоїмо на фундаменті, закладеному попередніми поколіннями, і з досягнутих висот невідчужливо відчуваємо, що його закладка коштувала людству тривалих і болісних зусиль» [11, с. 115].

При дослідженні виникнення та розвитку юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень та наказів, слід використати історичний метод, який надасть можливість чітко визначити етапи становлення фундаментальних ідей про юридичну відповідальність за вказані дії. У цьому аспекті слід погодитись з А. Осауленко, який вважає, що виникнення ідей про юридичну відповідальність сягає часів Античної Греції [14, с. 12].

Проте з наукових джерел відомо, що першими державами, які на законодавчому рівні встановили юридичну відповідальність, тобто покарання, в тому числі і за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, були держави Стародавнього сходу. Як відзначає В. Томсінов, особливостю законодавства Стародавнього Єгипту було те, що воно здебільшого носило релігійний характер [23, с. 473]. Хоча С. Чибиряєв вказує на те, що у законодавстві тодішньої доби діяв принцип залякування [9, с. 18], який в тому числі мав спонукати осіб які являлись представниками тодішньої влади утримуватись від дій, що суперечило тодішньому законодавству, та осіб які були у них у підлеглості.

Так, у законодавстві Стародавнього Єгипту було запроваджено покарання за дії які спрямовані на заколот та інші дії проти держави. І всі ці злочини карались смертю [9, с. 18]. Тим самим прослідковуються риси запровадження юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів.

У країнах Месопотамії, зокрема, у Стародавньому Вавилоні також можна знайти елементи запровадження юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів. Насамперед це стосується Законів Хаммурапі, у яких запроваджувалось покарання відносно тих осіб які вчинили дії, що посягають на державний лад [25, с. 12–24]. В тому числі шляхом віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів.

Н. Крашеннікова аналізуючи право Стародавньої Індії вказує, що поряд з існуванням релігійно-моральних норм «дхарма», під якими розуміється припис, існує також поняття «ньяя», тобто правило поведінки, порушення якого тягне за собою покарання, яке застосовується державою [10, с. 94].

Проте як впливає з науково-історичних джерел, у більшості випадків, підстави притягнення до юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів у Стародавній Індії були аналогічними з Єгиптом і Вавилоном. Так само була поширеною смертна кара за злочини проти державного устрою. Хоча деяка категорія осіб за Законами Ману, за будь-яких обставин звільнялась від юридичної відповідальності. Так, ст. 230 Законів Ману вказує на те, що не можна вбивати брахмана навіть за найтяжчі злочини, в тому числі і за злочини проти державного устрою. Єдине, що дозволялось вчинити по відношенню до нього – це вигнати з країни з усім його майном [25, с. 25–33]. Таким чином, брахмани як вища каста давньоіндуського суспільства не могла нести юридичної відповідальності за свої діяння, оскільки вигнання з країни є відповідальністю, перш за все, соціального характеру, ніж правовою, хоч і носить примусовий характер. До того ж, як і в Законах Хаммурапі, Законами Ману (IX, 231–232) передбачено посадові злочини. Вони передбачали відповідальність посадових осіб держави за зловживання своїм становищем і за видання і виконання наказів неправомірного характеру [25, с. 25–33].

У цьому сенсі М. Терещук досліджуючи особливості встановлення юридичної відповідальності за видання і виконання наказів неправомірного характеру відзначає, що вперше на законодавчому рівні у Стародавньому світу Законами Хаммурапі та Законами Ману виокремлено підстави притягнення до юридичної відповідальності особи за посадові злочини. Саме наявність відповідальності посадової особи, як суб'єкта правовідносин публічного характеру, що представляє інтереси

держави, за твердженням автора, є ознакою існування відповідальності публічного характеру [20, с. 42].

Однак у працях мислителів античної доби розуміння юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, зокрема Арістотеля, Платона, Сократа, та інших мислителів, здійснюється крізь призму морально-етичних норм які діяли на той час у суспільстві, які слугували опорою закону та справедливості, проте саме ці критерії є основоположними для виокремлення розпоряджень та наказів, що мають злочинний характер та притягнення їх авторів до юридичної відповідальності.

М. Терещук аналізуючи погляди давньогрецького мислителя Софокла приходять до висновку, що саме переворот у людській свідомості став поштовхом у виникненні інституту відповідальності. В результаті, як зауважує М. Терещук, виникає дві концепції виникнення відповідальності: перша полягає в тому, що вчинки людей призводять урешті решт до негативного чи позитивного результату, які не залежать від її намірів, а сутність другої – характеризується тим, що відповідальність пов'язана зі свідомим вибором поведінки людини. Не менш важливого значення для дослідження генезу поняття юридичної відповідальності є розуміння античними мислителями співвідношення поведінки людини та реакції на неї з боку суспільства і держави [21, с. 27]. Тобто, прослідкувати виникнення та розвитку інституту юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів в Античні часи, також можливо саме через розвиток ідеї законності як невід'ємної складової на якій базується юридична відповідальність.

Так, Сократ вважав, що ніхто не може залишитися безкарним за свої проступки [18, с. 315]. Він пояснював це тим, що кожному проступку людини слід надати моральну оцінку [18, с. 308]. В свою чергу Арістотель вказував на те, що доброзичливість людини полягає у вмінні володарювати та бути підвладним [2, с. 452].

З наведеного вбачається, що морально-правовий критерій є основою оцінки поведінки насамперед представників влади, оскільки в його основі лежать закон і справедливість якій він має слугувати, так би мовити, як наріжний камінь існування суспільства в цілому.

У «Діалогах» Цицерона є зауваження, яке, на думку деяких авторів, можна як вираз принципу законності: «під дію закону мають підпадати все» [26, с. 139]. При цьому вираз Цицерона, на нашу думку, можна трактувати як вираз принципів рівності перед законом і невідворотності відповідальності, в тому числі і представників влади, які маючи владні повноваження також можуть використовувати їх у супереч закон, шляхом видачі наказів. А тому як зауважує Геракліт: «Народ

повинен боротися за закон, як за свої стіни» [8, с. 280], в тому числі ініціюванням притягнення до юридичної відповідальності, зокрема, представників влади, які порушують його своїми наказами та розпорядженнями.

Підпорядкування влади закону одна із важливих умов функціонування правової держави. Ще великий давньогрецький філософ Платон зазначав: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і знаходиться під чиеюсь владою. Там же, де закон - владика які тільки можуть дарувати державам боги». «Є два види державного устрою: один – де над усім стоять правителі, інший – де і правителям наказані закони» [17, с. 188].

У свою чергу, Арістотель зазначав: «Краще, щоб панував закон. А не хтось один із середовища громадян» [1, с. 481]. Цицерон наголошував, що: «Під дію закону мають підпадати всі» [27, с. 139].

Хоча протягом усієї історії існування принципу законності його зміст змінювався відповідно до тієї епохи, цінності якої охороняло право [24, с. 41].

З огляду на значний вплив християнства на формування західної правової традиції, на наш погляд, слушним буде також звернутись до Біблії, яка по суті стала тим цивілізаційним фундаментом на якому базувались та і надалі базуються правові норми, що покликані врегульовувати суспільні відносини між людьми та владними інституціями. А тому, на наш погляд ідея юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів бере свій початок ще з біблійних часів, де вона невід'ємно пов'язана із доктриною виникнення та поділу влади.

Хоча на думку П. Баренбойма такого поділу влади в Біблії нам не знайти, оскільки тут мова йде не про розгорнуту теорію поділу влади, яка була сформульована в досить завершеному вигляді в XVII-XVIII ст. і практично багато в чому втілена в кінці XVIII ст. в США [3, с. 68]. Натомість зовсім протилежну думку має Р. Папаян, який стверджує, що ідея трьох гілок влади з тим розмежуванням їх функцій, які ми бачимо і в наш час, - все ж в Біблії ясно позначена.[15, с. 190].

Так, у Книзі пророка Ісайї зазначається, що «Господь – суддя наш, Господь – законодавець наш, Господь – цар наш» «(Ісайя 33. 22). Саме ці три постулати як стверджує Р. Папаян, однозначно фіксують троїстий характер влади, вказують на їх функції - законодавчу, судову і виконавчу. Але разом як відзначає автор, вони підкреслюють те, що об'єднує три ці гілки: це їх богозаснованість і відповідно богоорієнтованість. Проводячи паралель між людиною і владою дослідник підкреслює те, що подібно до того, як наділення людини правами було фактично передачею йому божественних властивостей, так і наділення повноваження-

ми трьох функціональних гілок державної влади стало актом передачі їм Божого образу (законодавчі, судові та виконавчі повноваження) і подоби (спрямованість до божественної чистоти і справедливості) [15, с. 190].

З наведеного вбачається, що божественна природа встановлення влади на землі здійснювалась шляхом передачі її окремим особам, а не одній взятій людині. Таке свідчить про існування поділу влади на три гілки (законодавчу, виконавчу та судову) з самого моменту її формування. При цьому не дивлячись на конструктивну роздільність влади як на божественному рівні (триіпостасну) так і на людському (три гілки), влада по своїй суті виступає єдиною, взаємопов'язаною складовою.

Аналізуючи біблійну версію доктрини поділу влади П. Баренбойм відзначає певні періоди формування трьох гілок влади. Вчений розглядає епоху Мойсея як таку в ході якої відбулося з початку практичне закріплення розподілу влади шляхом виокремлення її на судову гілку, а епоху суддів до вже законодавчого її закріплення [28, с. 27-28]. Маючи на увазі написану книгу пророка Самуїла про яку йдеться у Книзі Царств, та у якій пророк Самуїл написав права для народу (1 Цар. 10. 25).

Проте Р. Папаян відзначає, що принципи «державного будівництва» сягають набагато більш ранніх часів, ніж кінець епохи суддів і навіть період правління Ісуса Навина. Більш того автор наголошує, що ці принципи були встановлені Богом задовго до Мойсея. Оскільки на його думку, хто б не писав «Книгу Закону», хто б не вписав в неї різні доповнення, все рівно біблійні законодавці слухали голос Божий і фіксували лише Господні встановлення. У зв'язку з чим дослідник акцентує на тому, що вивчаючи тексти Біблії, ми вже неодноразово бачили, що Господь Бог зовсім не схильний «експериментувати» і пропонувати людям якісь законодавчі рішення, які народилися у Нього «з нагоди». Тому на думку вченого, основи світобудови незмінно перебувають в Самому Богові зі днів створення Ним світу. Оскільки творячи світ, Бог не тільки передбачає порядок земного життя і її управління, а й засновує цей порядок [15, с. 194].

Як відзначає о. Олександр Мень, в біблійній концепції світоустрою «космічний порядок проектується на земний» [13, с. 33] У зв'язку з цим слушним є бачення Папаян Р.А. про те, що в дійсності є уявним протиріччя у твердженні щодо створення світу Богом з нічого, і словами Соломона про правницю Божу, яка «створила світ з безформенної речовини» (Муд. 11. 18), оскільки як відзначає науковець, видиме і представляло собою ту «безформенну речовину», створену Господом з нічого, той хаос, який належало упорядкувати, влаштувати і переробити в світ, хаос, який представлений у другому біблійному реченні в словах: «А земля була пуста та порожня, і темрява була

над безоднею «(Бут. 1. 2). На думку професора Лопухіна А.П. подальші акти дійсно являють собою впорядкування хаосу: відділення світла від темряви, неба від землі, моря від суші [22].

У всьому цьому конституціоналіст Р. Папаян вбачає вважливість того, що з самого початку, в першому ж реченні про створення неба і землі, Біблія підкреслює відділення духовної (небесної) сфери від матеріальної (землі). Науковець наголошує, що навіть таке перший погляд коротке речення, відкриває подальшу сутність божественного космотворіння. При цьому на думку автора, все аж до найдрібніших деталей виключно важливо: і безпосереднє сусідство слів «Бог» і «небо», і порядок слів у перерахуванні, на перше місце ставить небо і лише потім - землю, і те, що сфера невидимого позначена верхом вертикалі «небо-земля». Тобто всі деталі цього лаконічного, але надзвичайно місткого речення підкреслює дослідник, означають, що смисл полягає у встановленні «верху» і «низу», в фіксації підпорядкування. Підсумовуючи Папаян Р.А. стверджує, що це встановлення загальної божественної влади над усім, що буде створено далі, в тому числі і над видимим світом який ще очікує свого упорядкування [15, с. 194-195].

Як стверджує архієпископ Кесарії Каппадокійської Василь Великий, саме у цих вищевказаних, на перший погляд коротких реченнях Книги Буття, розкрито суть всесвіту, де небо отримало старейшинство в бутті, а друге місце займає земля [5, с. 15].

Розкриваючи наведені в Біблії слова щодо старшинства та переваги небесного над земним Р. Папаян проводить різку межу між божественною сферою, яка невидима людині, і світом, в якому він буде перебувати, над яким він буде «панувати» і яким буде «володіти»: «Закрите те, що Господу Богу нашому, а відкрите наше та наших синів до століття «(Втор. 29. 29). Вчений відзначає, що мирське (земне) світ отримує лише будучи упорядкованим. Подібне співвідношення понять як зауважує автор, чітко прослідковуються в апостольських словах «Бог не є Богом безладу, але миру» (1 Кор. 14. 33), звідки випливає, що світ - це перш за все «улаштування». Тому і подальші акти божественного творіння на думку вченого - це улаштування світу [15, с. 195].

Не дивлячись на те, що в різних місцях Біблії йдеться про владні функції Бога, проте в Книги пророка Ісаї фактично це зведено воєдино і розкрито три владні функції Бога: перша законодавча - («Статуту Мої і закони Мої» - Побут. 26. 5; «Бог дав йому постанову та право» - Вих. 15. 25 та ін.), друга судова - («Суддя всій землі» - Побут. 18. 25; «Бог - Суддя справедливий» - Пс. 7. 12; «Бог, суддя на землі» - Пс. 57. 12 та ін.), і третя виконавча - («Господь Бог ваш - Цар ваш» - 1 Цар. 12.12; «Боже, цар мій!» - Пс. 43. 5; «Я -

Господь, Святий ваш, Творець Ізраїля, Цар ваш» – Ісайя 43. 15 та ін.). Ці ж функції ясно позначені в трьох іпостасях Бога які є три, але по своїй суті є єдині. Тобто перша іпостась Бога – Бог Отець (творець і законодавець), друга іпостась Бога – Бог Син (суддя) і третя іпостась Бога – Бог Дух Святий (виконавець). Всі три іпостасі складають собою одну – систему влади, яку прийнято називати: законодавча, виконавча і судова система.

В подальшому з текстів Біблії вбачається, що серед людей таку повноту влади яка поєднувала в собі всі три гілки (законодавча, виконавча і судова) мав тільки Мойсей (Ісх.4.16-20, 7.1), який мав відокремити ці функції один від одного і передати іншим особам.

Але перед тим як була сформована мирська влада з початку була сформована духовна. Як відзначає Р. Папаян, сам Бог відокремлює Свою - духовну владу. Те, що духовна влада була відділена від мирської перш всіх інших зауважує вчений, дозволяє думати, що цей поділ – особливий. При цьому дослідник проводить паралель між творінням Богом духовних і матеріальних структур влади, де духовна влада має перевагу над земною владою. Конституціоналіст підкреслює, що відділення духовного світу від матеріального було першим Божественним актом, винесеним за рамки семи днів творіння, за рамки відчутного часу: «На початку створив Бог небо і землю» (Бут. 1. 1). І лише потім, з порожнечі матеріального світу («Земля ж була пуста та порожня» – Бут. 1. 2), а вже в рамках семи днів створювалися світло (аналог закону), твердь (аналог суду) і земля (аналог виконавчої влади). Точно так, на думку дослідника формувалися влади в суспільстві богообраного народу: духовна влада була відділена від Мойсея і передана до Аарона до початку відліку часу, відведеного на формування ізраїльської державності, – ще під час їх перебування в Єгипті. І тільки потім, в процесі результату, на землі «пустельній» (в пустині Сін) були сформовані мирські інститути влади [15, 249].

Р. Папаян вважає, що владні права, зокрема, законодавче право було делеговане людині пізніше, по-перше, після того як всі основні природно-правові регулятори надані людям в Богом сказаній формі, по-друге, після того як завершено процес становлення держави з усіма владними структурами. Адже про написання закону наголошує вчений, людиною вперше згадується в зв'язку зі світським законодавством і безпосередньо перед формуванням останньої гілки державної влади - виконавчої. Саме тоді Господь говорить пророку Самуїлу: «Оголосить їм права царя, що царюватиме над ними» (1 Цар. 8. 9). І безпосередньо перед царювання Саула на царський престол «виклав Самуїл до народу права царства, і написав до книги, і поклав перед Господом» (1 Цар. 10. 25). Вчений пояснює, що цей епізод,

вже не передує словами закону, безпосередньо який виходять із вуст Господа, як було досі; тут вже сам пророк викладає закон, і Господь подає йому відносну свободу дій, якої не було у давніх пророків. При цьому дослідник підкреслює, що в будь-якому випадку закон від Бога, тому що пророки в постійному спілкуванні з Богом, а закони, чії витоки інші, вважаються позбавленими сенсу: «Статути народів – пустота» (Єр. 10) [15, с. 249].

Тобто з наведеного вбачається, що в Біблії дійсно показано божественну властивість влади її ієрархію встановлення та формування у вищому всесвіті «на небесах», ще задовго до створіння землі та самої людини. Розкривається сфера яка відведена людині для її володарювання та межі де закінчуються таке панування. При цьому людина отримує владу над видимим світом – землею тільки після того як у цьому видимому світі все уже було упорядковано самим Богом. Фактично людина отримує владу на уже готовим творінням від самого Творця і тим самим людина повинна діяти по відношенню до творіння на яким отримала владу не всупереч, а з урахуванням думки самого Творця.

Тобто у разі якщо не тільки представники влади, але й будь хто порушує установлені заповіді Творцем, в тому числі шляхом видання та виконання наказів чи розпоряджень, то такі дії підлягають засудженню, а сама особа покаранню.

Серед першого механізму можна назвати засудження Мойсеєм владних дій первосвященника Аарона, який своїми діями порушив Богом встановлену систему влади. При цьому слід зазначити, що такі дії Мойсея мали місце до формування людської системи влади та державності. Так, замість поклоніння Богу та визнання його Господом і Правителем, народ разом з первосвященником Аароном поклонився литому золотому теляти.

На думку Р. Папаян розгляд даної справи Мойсеєм мав не тільки духовний, але і суспільно-політичний сенс. Оскільки з одного боку Аарон будучи первосвященником, тобто маючи владні повноваження, піддавшись впливу народу надавши наказ створити лите божество у вигляді золотого теляти, порушив Божу заповідь щодо заборони мати інших богів крім Творця. А поклонившись литому божеству, тобто виконавши злочинний наказ, суспільство, стало не тільки віровідступником, але й – порушило як зауважує Р. Папаян «конституційний лад», встановлену в Десяти Заповідях теократію [16].

Тобто до того часу поки Бог не поставив людям царя, який би управляв ними, не було іншої системи влади окрім системи влади Бога. Відтак суспільство на чолі з первосвященником Аароном самочинно без узгодження своїх дій з Мойсеєм який був представником між Богом і людьми, в неустановлений «неконституційний» спосіб змінили систему влади.

Відтак Р. Папаян акцентує увагу на даній обставині, що саме в цю мить розбилися кам'яні скрижалі з написаними на них заповідями (Вих. 32:19) досить символічно: культ золотого тільця сам по собі «знищив», найважливішу норму цієї «конституції» – «розбив» її. Після чого на суддю «важливих справ» Мойсея і було покладено обов'язок відновити порушений «конституційний лад»: «Витеси собі дві кам'яні таблиці, як перші, і Я напишу на цих таблицях слова, що були на перших» (Вих. 34:1).

Таким чином, глибинним сенсом цього суду Мойсея було відновлення «конституційного ладу» [16], та системи влади в цілому. І відповідно притягнення до відповідальності осіб за схилення до віддання вищевказаного злочинного наказу та осіб які виконали такий наказ, шляхом страти трьох тисяч людей (Вихід 32:1-32).

Інший Біблійний приклад притягнення до юридичної відповідальності представників влади за віддання злочинного наказу мав місце при царі Саулі, який порушив Божі заповіді, що на думку Р. Папаян стало причиною цілком «конституційної» зміни влади. Конституціоналіст відзначає, що рішення про «імпічмент» царя Саула, яке було прийнято суддею Самуїлом, і настільки суворий вердикт був заснований на тому, що цар порушив «конституційні» норми, заповіді Божі. У вердикті Самуїла, на думку автора, вони сформульовані як порушення Богом даного права: «За те, що відкинув слово Господа» (1Цар. 15:23) [16]. Тобто цар Саул з огляду на свій владний статус видав злочинні накази які суперечили волі Творця і тим самим був підданий відповідальності шляхом відсторонення його від влади.

Важливим в даній ситуації є те, підкреслює Р. Папаян, що особою яка помазала першого царя Саула на владу, виявився суддя Самуїл. Але найголовніше наголошує вчений, що після воцаріння Саула, Самуїл залишається на своєму суддівському «посту» і його вердикти обов'язкові для самого царя, а цар кориться йому: «І чекав він [Саул. – Р. П.] сім день умовленого часу, що призначив Самуїл «(1 Цар. 13. 8). Цар звітує перед ним і просить поблажливості і прощення: «І сказав Саул до Самуїла: Я згрішив, бо переступив накази Господні та слова твої, [...] тепер же зніми з мене гріх мій» (1Цар. 15. 24). На думку дослідника, це означає, що суддя і є тією особою, чий вердикти владні як над простими людьми, так і над царями. Так відбувається після законоотступництва царя Саула, який позбавляється трону за вердиктом судді Самуїла. Спочатку Самуїл попереджає царя: «І сказав Самуїл Саулу: Ти зробив, що Не послухав ти наказів Господа Бога твого [...]. Але тепер не встояти царство твоє» (1 Цар. 13. 13-14). При повторному законовідступництві суддя виголошує остаточний вирок царю: «Невже всеспалення і жертви настільки приємні Господу,

як послушність Господньому голосу? Послушність ліпший від жертви, покірливість краща від баранячого жиру; бо непокірливість є таким же гріхом як і ворожбитство так і ідолопоклонство. За те, що ти відкинув Господні слова, то Він відкинув тебе, щоб ти не був царем» (1 Цар. 15. 22-23).

Цю вищевказану історичну подію Р. Папаян називає «біблійним Вотергейтом» оскільки вчений доводить, що Господь Сам ніколи не говорив з царем Саулом, всі Господні встановлення і веління повідомлялися царю устами судді - Самуїла. У зв'язку з чим вчений вважає, що в словах про непослух Богу фактично мова йде про непослух судді Самуїлу, про непокору царя судової влади, наслідком чого і є біблійний «імпічмент», оголошений монарху суддею. [15, с. 290-291].

Також яскравим прикладом віддання злочинного наказу вбачається у діях синедріону, коли він заборонив апостолам говорити народу про Ісуса та його вчення. І, закликавши їх, наказали їм не говорити, і взагалі не навчати про Ісусове Імення. І відповіли їм Петро та Іван, та й сказали: Розсудіть, чи це справедливе було б перед Богом, щоб слухатись вас більш, як Бога? (Дії Апостолів 4:18,19).

Проаналізувавши деякі тексти Біблії, слід зауважити, що підпорядкування влади закону не є панацеєю від усіх бід. Принцип «влада за законом» - необхідна, але все ж таки недостатня гарантія захисту від владного насильства та свавілля, бо ніхто і ніщо не може перешкодити поліцейській чи тоталітарній державі юридично оформити своє насильство та владне свавілля [12, с. 15].

«Що стосується влади, – стверджував Руссо, – вона повинна бути такою, щоб не могла перетворитися на жодне насильство і завжди повинна здійснюватися по праву становища в суспільстві і в силу законів...» [19, с. 188].

Спогади про відповідальність владних осіб перед народом, ми можемо знайти у XI столітті в творіннях Іларіона, коли він був Київським митрополитом. Так, у його праці «Слові про закон і благодать» була сформульована ідея рівноцінності й рівноправності народів, а також вперше ставиться питання про відповідальність князя перед підданими та формулюється уявлення про образ ідеального правителя, розробляються моральні критерії, яким він має відповідати [6, с. 131].

Наприкінці XVI – на початку XVII століть відомий український релігійний полеміст Іван Вишенський відстоював ідею природної рівності всіх людей не залежно від їх незалежно від походження та суспільного стану. Так, він підкреслював, що владна особа, також мусить відповідати за свої вчинки перед законом та Богом [7, с. 243].

Отже, у контексті досліджуваного нами питання виникнення та розвитку юридичної відповідальності за віддання і виконання злочинних розпоряджень і наказів, видно, що в різні

історичні епохи як представники західної, так і представники східної правової думки переймалися питанням доцільності існування юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів чи розпоряджень. У зв'язку з чим нормативне закріплення такої відповідальності відбувалось майже у всіх правових системах від самого початку існування держави. Підтвердження цього можна знайти як у правових джерелах Стародавнього Сходу та Античному полісі, так і в Біблійних текстах які по своїй суті являються не тільки одним із основоположних джерел виникнення конституційного права, але й продовжують такими являтися, не втрачаючи свою актуальність по цей час. Оскільки із проаналізованих нами Біблійних текстів випливає, що юридична відповідальність встановлювалась ще навіть до існування державних інституцій та держави як явища взагалі. І така відповідальність встановлювалась не тільки для представників влади за віддання злочинних наказів та розпоряджень, але й для простих людей які виконували такі. Крім того у Біблії закріплені форми юридичної відповідальності за віддання та виконання злочинних наказів чи розпоряджень, однією з яких являється конституційна відповідальність (усунення від владних повноважень), яка відображає певні родові ознаки юридичної відповідальності, при цьому реалізується в залежності від певних особливостей того чи іншого явища яке відображено у Біблійних текстах, наповнюючи тим самим юридичну відповідальність за вищевказані дії додатковим змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Политика. Соч. в 4-х томах. Т. 1 Аристотель. – М., 1984. 481 с.
2. Аристотель. Сочинения: В 4-х томах. Т. 4. Пер. с древнегреч. Общ. ред. А.И. Доватура. Москва, 1983. 830 с.
3. Баренбойм П.Д. Первая конституция мира. Библейские корни независимости суда. М, 1997. 144 с.
4. Біблія. Свято-успенська Почаєвська Лавра. – 2006 р.
5. Василий Великий. Беседы на Шестоднев. Творения иже во святых Отца нашего Василия Великого. Ч. 1. – М., 1845. Репринт: М.: Изд. Отдел Московск. Патриархата, 1991. 408 с
6. Вернадский Г.В. История России: Киевская Русь. Тверь: ЛЕАН, 1996. 445 с.
7. Відозва Української Національної Ради від 1 листопада 1918 р. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
8. Гераклит. О природе. Антология мировой философии: В 4 т. Т. 1. М., 2000. 576 с.
9. История государства и права зарубежных стран: учеб. для вузов. / Под ред. докт. юрид. наук, проф. С.А. Чибиряева. Москва, 2002. 472 с.
10. История государства и права зарубежных стран: учеб. для вузов: в 2 частях. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О.А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н.А. Крашенинковой. 2-е изд., стер. Москва, 2001. 624 с.
11. Ковлер А.И. Антропология права. М.: Норма, 2002. 115 с.
12. Лесин, Станислав Владимирович. Государство как субъект юридической ответственности. Теоретико-правовой аспект : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – М.: РГБ, 2002. 219 с.
13. Мень Александр. Как читать Библию. Руководство к чтению книг Ветхого Завета. Брюссель, 1981. 240 с.
14. Осауленко А.О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2007. 18 с.
15. Папаян Р.А. Христианские корни современного права. М., 2002. 416 с
16. Папаян Р.А. Конституционный контроль – библейские истоки: URL:<http://www.concourt.am/armenian/almanakh/almanac2002/149.htm>.
17. Платон. Законы (715 а). Сочинения. Т. 3. Ч. 2. М., 1972. 678 с.
18. Платон. Собр. соч. в 4-х томах. Т. 3. Общая ред. А.Ф. Лосева, В.А. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; Автор вступ. статьи и примеч. А.Ф. Лосев. Примеч. А.А. Тахо-Годи. Москва, 1994. 654 с.
19. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. М., 1969. 696 с.
20. Терещук М.М. Історичні аспекти становлення юридичної відповідальності в публічному праві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 3(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3\(1\)_12/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3(1)_12/)
21. Терещук М. Юридична відповідальність у публічному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2018. 211 с.
22. Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета. Т. 1. Бытие – Притчи Соломона / издание преемников А.П. Лопухина. СПб., 1904–1907. 2-е изд.: Стокгольм: Ин-т перевода Библии, 1987. (Репринт: М.: Терра, 1997).
23. Томсинов В.А. Государство и право Древнего Египта: [монография]. М. ИКД Зерцало-М, 2011. 512 с.

24. Федоров, К.Г. История государства и права зарубежных стран. Ростов-на-Дону, 1994. 345 с.
25. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З.М. Черниловского. Москва, 1984. 472 с.
26. Цицерон. Сочинения. Диалоги. М., 1966. 139 с.
27. Цицерон. О законах. Диалоги. О государстве. М.: «Наука», 1994. 139 с.
28. Peter Varenboim Biblical Roots of Separation of Powers. Moscow, 2005. 176 p.
29. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення. Аналітично-порівняльне право. № 2/2022. С. 33–36.
30. Громовчук М.В., Белов Д.М. Релігія та право: співвідношення в умовах війни. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 71(3). 2022. С. 39–45.
31. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. Аналітично-порівняльне право. № 3/2022. С. 51–57.